

Colloquium 1(53)/2024
ISSN 2081-3813, e-ISSN 2658-0365
CC BY-NC-ND.4.0
DOI: <http://doi.org/10.34813/01coll2024>

NIEMCY WOBEC POMOCY MILITARNEJ DLA UKRAINY

Germany towards military aid for Ukraine

Krzysztof Malinowski
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
e-mail: malinowski@iz.poznan.pl
ORCID 0000-0002-2444-8083

Streszczenie

Celem artykułu jest przeanalizowanie okoliczności ewolucji stanowiska kanclerza Scholza w sprawie pomocy wojskowej dla Ukrainy – głównie na podstawie dokumentów parlamentarnych (protokoły, uchwały i in.) i rządowych oraz doniesień prasowych. Analiza dotyczy okresu od początku agresji Rosji na Ukrainę (24.02.2022) do chwili podjęcia kluczowej decyzji o przekazaniu niemieckiej broni pancerniej w styczniu 2023 roku. Zakończyło to formowanie zrębów stanowiska rządu Niemiec wobec wojny na Ukrainie. W związku z tym zmalała presja wewnątrzkoalicyjna na kanclerza Scholza ze strony Zielonych i FDP. Osłabła także krytyka ze strony sojuszników, a dzięki uzgodnieniu wspólnego podejścia do przekazania broni pancerniej z administracją prezydenta Bidena, stosunki z USA umocniły się.

Słowa kluczowe: niemiecka polityka bezpieczeństwa, niemieckie partie polityczne, dostawy broni na Ukrainę.

Abstract

The aim of the article is to analyze the circumstances of the evolution of Chancellor Scholz's position on military assistance to Ukraine, mainly on the basis of parliamentary (protocols and resolutions) and government documents, as well as press reports. The analysis covers the period from the beginning of Russia's aggression against Ukraine (February 24, 2022) until the crucial decision to transfer German armored weapons in January 2023. This completed the formation of the German government's position on the war in Ukraine. As a result, the pressure within the coalition on Chancellor Scholz from the Greens and the FDP has decreased. Criticism from the allies has also diminished, and relations with the US have strengthened thanks to the agreement with the administration of President Biden on a joint approach to the transfer of armored weapons.

Keywords: German security policy, German political parties, weapon deliveries to Ukraine.

Wprowadzenie

Zapowiedź kanclerza Olafa Scholza dokonania „epokowego zwrotu” w niemieckiej polityce zagranicznej i bezpieczeństwa (niem.: *Zeitenwende*), zawartą w przemówieniu wygłoszonym w Bundestagu 27 lutego 2022 roku (PP DB 20/19 2022, s. 1350) w obliczu agresji Rosji na Ukrainę, niemiecka opinia publiczna odebrała na ogół pozytywnie, a sojusznicy i partnerzy Niemiec – z nadziejami na zracjonalizowanie podejścia przez Berlin do spraw bezpieczeństwa. Zwrot miał dotyczyć podniesienia wydatków na obronność i udzielenia pomocy militarnej Ukrainie. W sprawie podniesienia wydatków na obronność do poziomu 2 proc. PKB partie koalicji rządzącej SPD, Zieloni i FDP oraz opozycyjna CDU/CSU stosunkowo szybko osiągnęły porozumienie. Natomiast w kwestii udzielenia wsparcia wojskowego Ukrainie wprowadzie istniała zgoda między partiami (z wyjątkiem AfD i die Linke), to jednak istniały różnice co do jej zakresu, w szczególności kwestii przekazania broni pancernej. Sprawa udzielenia pomocy militarnej stała się do pewnego stopnia sprawdzianem „epokowego zwrotu” nie tylko w wymiarze wewnętrznym, lecz także – a może przede wszystkim – testem wiarygodności sojuszniczej/transatlantyckiej rządu Scholza, a konkretniej: jego gotowości do zacieśnienia stosunków w z administracją prezydenta Joe Bidena w obliczu wojny na Ukrainie.

Celem artykułu jest przeanalizowanie okoliczności ewolucji stanowiska kanclerza Scholza w sprawie pomocy wojskowej dla Ukrainy. Uwzględniono dokumenty obrazujące stanowiska rządu federalnego i frakcji CDU/CSU (dokumenty parlamentarne: protokoły i uchwały) oraz doniesienia prasowe. Analiza dotyczy okresu od początku agresji Rosji na Ukrainę (24.02.2022 r.) do chwili podjęcia kluczowej decyzji o przekazaniu broni pancernej w styczniu 2023 roku, kiedy zakończyło się formowanie zrębów stanowiska Niemiec i w związku z tym zmalały napięcia zarówno w kontekście wewnątrzpolitycznym, jak i sojuszniczym – w relacjach z sojusznikami, krytykującymi Niemcy za niedostateczne zaangażowanie. Autor stawia hipotezę, iż stanowisko centrum decyzyjnego (tj. w tym wypadku urzędu kanclerskiego i ministerstwa obrony Niemiec) od początku nie było oparte na jasnej i konsekwentnej strategii wspierania militarnego Ukrainy. Stanowisko to, wykazujące chwiejność i prokrastynację, dopiero stopniowo kształtowało się pod wpływem dwóch kontekstów – wewnątrzpolitycznego i sojuszniczego.

Po pierwsze, centrum decyzyjne było konfrontowane z wyzwaniem wynikającym z różnorodnych stanowisk partyjnych. Dla centrum decyzyjnego liczył się priorytet, jakim była chęć zachowania łączności przez kanclerza z oponentami w szeregach własnej partii, wyrażającymi sceptycyzm wobec spraw militarnych. Pole napięć wytwarzała ostra i spektakularna krytyka ze strony opozycji chadeckiej i jej szefa Friedricha Merza (CDU) oraz ze strony coraz widoczniejszych w mediach i dzielących argumenty chadecji rzeczników dostaw ciężkiego uzbrojenia (m.in.

broni pancernej) wśród koalicjantów – Zielonych i w FDP. Te dwa przeciwległe wektory krytyki uwidoczniły, że podjęty przez wąskie centrum decyzyjne kurs na wsparcie Ukrainy wymagał dopiero zbudowania poparcia politycznego we własnych szeregach i przełamania kolejnego tabu związanego z kwestiami militarnymi¹.

Po drugie, utrzymanie wiarygodności Niemiec w Sojuszu Północnoatlantyckim i wobec USA wymagało przekonania przez kanclerza wspomnianych sceptyków z SPD. Klasyczny argument, że Niemcy będą działać jedynie w sojuszniczych ramach służył kanclerzowi do zachowania kontroli nad wewnątrzpolitycznym procesem, ale paradoksalnie implikował następnie narastającą presję adaptacyjną w ramach kontekstu sojuszniczego, kiedy okazało się, że USA i inni partnerzy są stale gotowi intensyfikować pomoc dla Ukrainy.

Źródła tej sojuszniczej presji były oczywiste. Ograniczony i nieproporcjonalny w porównaniu z innymi partnerami z Sojuszu Północnoatlantyckiego wymiar zaangażowania Niemiec w analizowanym okresie kontrastował wyraźnie z ich potencjałem gospodarczym i militarnym, a także z ich ogólnymi aspiracjami europejskimi i sojuszniczymi. Zwiększająca się pomoc militarna i jej skala ze strony niektórych sojuszników, głównie USA, Wielkiej Brytanii, Polski i państw nadbałtyckich, mierzona w ramach różnych klasyfikacji w relacji do ich PKB lub wydatków przeznaczonych na obronność, przekonywały, że w analizowanym okresie Niemcy (pomijając USA) nie były liderem pod tym względem (Kiel Institute, 2022). W rzeczywistości opóźnione, z czasem zwiększające się, lecz wciąż niewspółmierne do ich potencjału zaangażowanie Niemiec w dostawy uzbrojenia na Ukrainę odzwierciedlało ostrożne stanowisko tego państwa w sprawach militarnych, dodatkowo powiązane z nadzieją na jakiś szczątkowy dialog z Rosją.

Jednak kwestia dostaw, funkcjonalnie powiązana z wiarygodnością sojuszniczą Niemiec, stawała się przede wszystkim sprawdzianem spójności polityki bezpieczeństwa i autentyczności dopiero co ogłoszonego przez rząd SPD/Zielonych/FDP programu zmian. Niemcy były konfrontowane z rosnącymi oczekiwaniami i krytyką w ramach NATO i bilateralnie ze strony Stanów Zjednoczonych, ogłaszających regularnie kolejne transze obszernej pomocy wojskowej dla Ukrainy oraz w ramach zorganizowanego pod ich egidą specjalnego formatu państw chętnych do niesienia pomocy militarnej Ukrainie (Ukraine Defense Consultative Group).

---

¹ Krytyka pomysłu dostaw broni ze strony dwóch partii opozycyjnych, AfD i Die Linke, miała niewielkie znaczenie dla formowania się stanowiska centrum decyzyjnego wobec stanowiska CDU/CSU i została pominięta w analizie. Ze stanowiskiem CDU/CSU kanclerz musiał się liczyć ze względu na konieczność uzyskania jej poparcia dla powołania do życia Funduszu dla Bundeswehry, którego powołanie wymagało zmiany ustawy zasadniczej i (w związku z tym) uzyskania poparcia 2/3 głosów w Bundestagu.

Stanowisko kanclerza w kontekście sojuszniczym

Zapowiedź Scholza z 27 lutego 2022 roku o dostarczeniu Ukrainie pewnej ilości broni przeciwpancernej (1000 sztuk) i przeciwlotniczej (500 sztuk pocisków Stinger) oznaczała odstępstwo od dotychczasowego stanowiska wobec Ukrainy odmawiającego przekazywania jej uzbrojenia, jak i szerzej od zasady wykluczającej eksport broni do państw i rejonów objętych konfliktami militarnymi, dopiero potwierdzonej w umowie koalicyjnej SPD, Zielonych i FDP z 24.11.2021 roku (Bundesregierung, 2021, s. 146). Jednak dynamika wojny powodowała wzrost oczekiwań Ukrainy wobec państw Sojuszu Północnoatlantyckiego w sprawie dostaw nie tylko broni o charakterze defensywnym, lecz ciężkiego uzbrojenia m.in. w postaci broni pancerniej i artylerii, w tym raketowej. Krytykę ze strony niektórych sojuszników (Polski, państw bałtyckich i in.), samej Ukrainy, CDU/CSU, oponentów we własnych szeregach, jak i części niemieckiej opinii publicznej budził nie tylko brak adekwatnego zaangażowania się rządu, lecz także sposób komunikowania kolejnych transz (np. wobec strony ukraińskiej poprzez media), ich rozmiar, nieustanne zwlekanie z realizacją już zapowiedzianych dostaw, a przede wszystkim odmowne stanowisko głównie centrum decyzyjnego wobec przekazania broni pancerniej (czołgów Leopard i transporterów Marder). Dodatkowo olbrzymie kontrowersje wywoływała koncepcja przekazywania pomocy na zasadzie okrężnej (*Ringtausch*), tj. poprzez kompensacyjne przekazywanie ciężkiego uzbrojenia do państw sojuszniczych głównie w Europie Wschodniej (Słowacja, Czechy, Słowenia, Polska, Grecja), w zamian oferujących Ukrainie swoje poradzieckie uzbrojenie (głównie czołgi T72 i transportery BWP) oraz odwołanie przez Federalną Radę Bezpieczeństwa (Bundessicherheitsrat) wydawania zgód na udostępnienie bądź kontrakty ciężkiego uzbrojenia (głównie broni pancerniej) przez rodzimy przemysł (Krauss-Maffei Wegmann, Rheinmetall).

Stanowisko Niemiec w sprawie wsparcia militarnego Ukrainy kanclerz komunikował wielokrotnie i należy zauważyć, że z czasem ono ewoluowało. Scholz uzasadniał je różnymi argumentami: kontekstem sojuszniczym, tj. że Niemcy działają zgodnie z linią ustalaną w NATO i kontynuują dostawy uzbrojenia w takim stopniu jak inni sojusznicy oraz tym, że nie mogą one postępować przy tym jednostronnie i na własną rękę (*kein Alleingang*); Ukraina nie może przegrać wojny przy unikaniu stwierdzenia, że to Rosja powinna zostać pokonana; nie ma mowy o pokoju dyktowanym przez Putina (Regierungserklärung, 2022); nie można uszczuplać zasobów Bundeswehry ponad miarę z uwagi na zobowiązania sojusznicze; przede wszystkim dostawy broni pancerniej nie wchodzi w grę ze względów historycznych, czyli niedopuszczalne jest, aby niemieckie czołgi operowały przeciw Rosji, w wyniku czego NATO i Niemcy stałyby się stroną w konflikcie; należy uczynić wszystko (i był to zasadniczy argument), by nie dopuścić do eskalacji napięć, a w rezultacie do wojny

nuklearnej (PP DB 20/24 2022, s. 1925; PP DB 20/40 2022, s. 3907–3916; PP DB 20/50 2022, s. 5321). Stanowisko to w okresie do marca 2023 roku można interpretować w ten sposób, iż Niemcy postępują w porozumieniu z sojusznikami, lecz nie będą liderem wsparcia, ale i nie będą unikać dostaw dla Ukrainy, wspierając ją militarnie tak długo jak to potrzebne, aby nie dopuścić do zwycięstwa Rosji. Ponadto będą dążyć do utrzymania, nawet w marginalnym stopniu, furtki do ewentualnych rozmów o zaprzestaniu walk, np. zawarcia rozejmu.

Adaptacyjne podejście centrum decyzyjnego było determinowane narastającą krytyką wewnętrzną i działaniami sojuszników, szczególnie kolejnymi spektakularnymi decyzjami administracji prezydenta Bidena wiosną 2022 roku. Decyzjom zapowiadającym przekazywanie uzbrojenia towarzyszyła wspomniana tendencja do unikania transferu broni pancernej i odmawianie zgody na jej zakontraktowanie oraz tendencja do kompensowania tego dozowanymi transferami innych zaawansowanych rodzajów uzbrojenia w kwietniu 2022 roku (m.in. 50 samobieźnych dział przeciwlotniczych Gepard oraz 14 haubic samobieźnych Panzerhaubitze 2000) i w maju 2022 roku (5 wieloprowadnicowych systemów raketowych MARS II, 6 systemów obrony przeciwlotniczej IRIS T, 50 transporterów Dingo; PP DB 20/40 2022, s. 3914).

Kluczowym elementem taktyki kompensującej brak przekazywania własnej broni pancernej miała być wspomniana wymiana okrężna (*Ringtausch*). Można bez trudu dostrzec, że dla centrum decyzyjnego realizacja tej koncepcji miała być wyrazem pragmatycznego godzenia własnych interesów obronnych z interesami innych sojuszników oraz oczekiwaniami Ukrainy. Przekazywanie wycofanych już systemów uzbrojenia starszej generacji Ukrainie sojusznikom z NATO było uzasadniane argumentem, iż wedle sojuszniczych uzgodnień w formacie Ramstein pomoc militarna nie obejmuje czołgów produkcji zachodniej, a jednocześnie pozwalało na zaznaczenie zaangażowania Niemiec. Koncepcja ta wydała pierwsze owoce dopiero pod koniec lata 2022 roku, kiedy podpisano porozumienie ze Słowacją, na mocy którego w zamian za 30 transporterów opancerzonych otrzymała ona 15 czołgów Leopard 2 A4 z zasobów niemieckiego przemysłu, oraz z Grecją, która zgodziła się na przekazanie 40 sztuk transportera opancerzonego BWP1 w zamian za 40 sztuk transportera Marder.

Adaptacyjny charakter podejścia Scholza najbardziej widoczny był wówczas, kiedy kolejne transze wsparcia mógł zapowiadać w pewnej korelacji czasowej z decyzjami administracji USA (jak w czerwcu 2022 roku, kiedy ogłosił przekazanie MARS-ów i IRIS-ów pod wpływem decyzji Waszyngtonu o transferze HIMARS-ów). Pozwalało mu to dokumentować obraną taktykę niewychodzenia przed sojuszniczy szereg, prezentowania własnego stanowiska jako skoordynowanego z administracją amerykańską. Scholz przekonywał, że jego linia jest właśnie zorientowana sojuszni-

czo, gdyż podąża za kursem prezydenta Bidena, który zakładał sukcesywne wspomaganie wojskowe Ukrainy dla wzmocnienia jej pozycji wobec Rosji i doprowadzenia w ten sposób do rokowań (PP DB 20/50 2022, s. 5321).

Zgodnie ze swoim adaptacyjnym, wystopniowanym podejściem, w momencie kiedy USA ogłosiły największy dotąd pakiet pomocy rządu 3 mld USD, Scholz po prawie 3 miesiącach milczenia 24 sierpnia 2022 roku zapowiedział dalsze dostawy w kolejnym roku w istotnych kategoriach uzbrojenia (ponownie 3 systemy IRIS, 12 górskich transporterów opancerzonych, 20 wyrzutni raketowych na pick-upach, amunicję precyzyjną i sprzęt do obrony przed dronami) o wartości 500 mln euro, ale znów z pominięciem broni pancernej. „Będziemy dostarczać dalej broń – od haubic opancerzonych do systemów obrony przeciwpowietrznej, miesiąc po miesiącu”, a rzecznik rządu wyjaśniał, że jest to „przeście do trwałej modernizacji ukraińskich sił zbrojnych” (dpa, 2022, 23.08.). Linie tę prezentował Scholz uparcie także wobec premiera Ukrainy Dimitra Shmyhala w trakcie jego wizyty w Berlinie 3 września 2022 roku, sugerując, że Niemcy nie będą robić precedensu, ponieważ „dotąd żaden czołg produkcji zachodniej nie dostał przekazany, a Niemcy nie będą działać na własną rękę” (dpa/saw/sebe, 2022, 04.09.).

Kanclerz starał się prowadzić kompensacyjny kurs, proponując podział pracy w zakresie dostaw, dla Niemiec rezerwując główną rolę w obszarze obronie powietrznej i artylerii (Kohler i Lohse, 2022, 06.09.). Jednak na kolejnym spotkaniu ministrów obrony formatu z Ramstein w dniu 7 września 2022 roku choć sekretarz obrony L. Austin pochwalił Niemcy za dostawy broni przeciwlotniczej, to jednocześnie pojawiło się wezwanie do zakończenia przekazywania Ukrainie „posowieckiej” broni pancernej w ramach *Ringtausch* i rozpoczęcia dostaw nowoczesnej zachodniej broni. Z pewnością to wezwanie, jak i kolejna transza ciężkiego uzbrojenia z USA (o wartości 675 mln USD) wytworzyły kolejną presję adaptacyjną na stronę niemiecką jako dysponenta broni pancernej i oczekiwanie zakończenia lub uzupełnienia inicjatywy *Ringtausch* dalszymi dostawami broni „zachodniej” produkcji (Hofmann, 2022, 09.09.).

Dążenie do korelowania własnego podejścia ze stanowiskiem Waszyngtonu można stwierdzić również w odniesieniu do kontrowersyjnej kwestii odmowy przekazania broni pancernej. Administracja USA latem i jesienią 2022 roku nie była skłonna do jej transferu. Stanowisko kanclerza zakładało, że Niemcy nie prześlą swoich czołgów Leopard tak długo, jak Waszyngton nie będzie gotów dostarczać Ukrainie swoich czołgów typu Abrams. W rzeczywistości jednak administracja USA nigdy publicznie nie domagała się od rządu niemieckiego przekazywania broni pancernej ani też nie blokowała jej, uznając, iż decyzje o zakresie pomocy każde państwo członkowskie podejmuje samodzielnie, sama nie decydując się na transfer czołgów Abrams ze względów logistycznych i technicznych (Sattar, 2022, 18.09.).

Presja USA wzrosła, kiedy ambasador USA w Niemczech Amy Gutmann, chwając publicznie dotychczasowy wkład Niemiec, jednocześnie sugerowała Scholzowi objęcie większej przywódczej roli w dostarczaniu broni. (Geiger i in., 2022, 14.09.). Kwestionowało to dotychczasową asekuracyjną linię kanclerza, polegającą na oglądaniu się na decyzję USA i unikaniu działania na własną rękę (Brössler i in., 2022, 08.09.; Gathmann i in., 2022, 30.05.). Oczekiwania administracji USA, a także wezwania sekretarza generalnego Jensa Stoltenberga do państw członkowskich o przekazywanie broni z rezerwowych zasobów, oznaczały, iż dla partnerów Niemiec dezaktualizuje się argument, że zachowanie zdolności obronnych na rzecz Sojuszu stanowi priorytet przed dostawami dla Ukrainy. Na skutek tego, a także pod wpływem zmasowanej krytyki ze strony CDU/CSU i wewnątrz koalicji, kanclerz i minister obrony ponownie podjęli działania kompensacyjne. Minister Lambrecht 14 września ogłosiła decyzję o przekazaniu kolejnych 2 wieloprowadnicowych wyrzutni rakietowych MARS II oraz 50 pojazdów opancerzonych Dingo, 16 września rząd federalny nieoczekiwanie zgodził się na podpisanie kontraktu przez koncern Krauss-Maffei Wegmann z Ukrainą na dostawę do 2025 roku 18 nowoczesnych armatohaubic RCH-155 o wartości 216 mln euro z puli zaoferowanych Ukrainie wcześniej 100 egzemplarzy (Geiger, Schwung 2022, 17.09.), a 19 września pozwolił na natychmiastowe przekazanie kolejnych 4 armatohaubic Panzerhaubitze 2000.

Narastające od września 2022 roku rozbieżności między obu partnerami (w zasadzie: centrum decyzyjnym po stronie Niemiec a administracją USA) zmalały na początku 2023 roku, kiedy kanclerz nieoczekiwanie zadeklarował przekazanie Ukrainie transporterów opancerzonych Marder, a później czołgów Leopard. Decyzja w tej sprawie (04.01.2023 r.) była skoordynowana z USA, które zobowiązały się do przekazania 50 bojowych wozów piechoty M2 Bradley, a także z Francją, która zobowiązała się przekazać bojowe wozy rozpoznawcze AMX-10RC. Berlin zapowiedział również przekazanie jednej baterii amerykańskiego systemu obrony powietrznej Patriot, a pod koniec stycznia (25.01.2023 r.) 14 czołgów Leopard 2 A6. Zadeklarowano także wydawanie zgód na przekazywanie czołgów Leopard Ukrainie przez sojuszników posiadającymi ten typ czołgów (PP DB 20/81, 2023, s. 9644). Przełom w stanowisku Niemiec sprawie czołgów stał się możliwy dzięki ustępstwu prezydenta Bidena, który zgodził się na przekazanie Ukrainie czołgów Abrams. Stworzenie przez Niemcy „koalicji pancernej”, która miała liczyć dwa bataliony czołgów Leopard, przekazanych przez chętnych sojuszników nastąpiło z perturbacjami (Geiger i Schwung, 2023, 15.02.). Jednak otworzyło to drogę do rozszerzenia pomocy – już 7 lutego 2023 roku minister obrony Boris Pistorius ogłosił uruchomienie do początku 2024 roku kolejnej transzy 100 czołgów Leopard 1.

Kontekst wewnątrzpolityczny

Sprawa dostaw ciężkiego uzbrojenia, a właściwie broni pancernej, była przedmiotem stałych i narastających z czasem kontrowersji zarówno na linii centrum decyzyjne – opozycja chadecka, jak i wewnątrz samej koalicji rządowej – pomiędzy centrum a zadeklarowanymi zwolennikami wsparcia Ukrainy z szeregów Zielonych i FDP. Wewnątrzkoalicyjny spór, toczący się zarazem na klasycznej osi rząd – opozycja stanowiął istotny kontekst oddziałujący na adaptacyjny kurs kanclerza.

CDU/CSU od początku wybuchu wojny i przemówienia kanclerza była zwolenniczką rozszerzania dostaw i objęcia nimi kategorii ciężkiego uzbrojenia. Linia ta była niewygodna dla centrum decyzyjnego oraz jego pasywnego podejścia i w rezultacie wymuszała inkrementalne zmiany. Punktem zwrotnym w sprawie ustalenia przez centrum decyzyjne adaptacyjnego kursu stało się przegłosowanie 28 kwietnia 2022 roku uchwały Bundestagu przygotowanej wspólnie przez frakcje koalicji i CDU/CSU, w której wezwano rząd federalny do „kontynuowania dostaw uzbrojenia i włączenia do nich ciężkiego uzbrojenia i kompleksowych systemów na przykład w ramach wymiany okrężnej” (Drs. DB 20/1550). Dla szefa frakcji CDU/CSU F. Merza uchwała ta stanowiła korektę linii rządu i ustanawiała konsens między koalicją a CDU/CSU na rzecz zwiększenia dostaw właśnie ciężkiego uzbrojenia (PP DB 20/31 2022, s. 2721). Okoliczności powstania tej uchwały obrazowały: po pierwsze, napędową rolę opozycji chadeckiej, m.in. poprzez wykorzystywanie głosów zwolenników dostaw wśród FDP i Zielonych oraz wymuszenie na ewidentnie sceptycznej SPD poparcia kursu na dostawy ciężkiego uzbrojenia; po drugie, że zgoda SPD na wspólny wniosek międzyfrakcyjny była uwarunkowana też taktycznie, tzn. została podjęta w celu zneutralizowania polaryzacyjnej presji CDU/CSU, uniknięcia fermentu w FDP i Zielonych oraz utraty wiarygodności i zarzutu o bezczynność w obliczu agresji.

Taktyka chadecji polegała na wywieraniu presji i poszerzaniu wylomu w stanowisku rządu². Polegało to na stałym napominaniu kanclerza przez czołowych polityków i ekspertów frakcji CDU/CSU do zwiększania dostaw broni, a zwłaszcza do przekazania broni pancernej (wspomnianych transporterów opancerzonych Marder i czołgów Leopard), przy zarzucaniu mu lekceważenia wspólnej przełomowej wspólnej uchwały Bundestagu z 28 kwietnia 2022 roku oraz wykorzystywaniu trudności w negocjowaniu z sojusznikami z NATO sprawy *Ringtausch*, przeciwstawianiu pozytywnego przykładu dostaw zaawansowanych broni z USA, Polski, Wielkiej Brytanii i Czech oraz w związku z tym posługiwaniu się argumentem o szkodach wizerunkowych

---

² CDU/CSU wykorzystywała różne debaty na forum Bundestagu: np. w związku ze szczytem UE w sprawie Ukrainy w dn. 30–31.05.2022 r. (18.05.2022), przedstawieniem budżetu (01.06.2022, 07.09.2022) oraz własnymi wnioskami i w sprawie dostaw ciężkiego uzbrojenia (07.07.2022, 22.09.2022).

i postępującym spadku wpływów w ramach NATO oraz niezdolności do przywództwa (F. Merz; PP DB 20/50 2022, s. 5311 i nast.).

Zradykalizowanie krytyki ze strony chadecji nastąpiło w związku z udaną kontr-ofensywą sił zbrojnych Ukrainy we wrześniu i październiku 2022 roku w obwodach charkowskim i chersońskim. F. Merz ponowił atak z powodu rozmowy Scholza z Putinem 13 września 2022 roku i jego apeli o „dyplomatyczne rozwiązanie” w sprawie rozejmu i opuszczenia terytorium Ukrainy przez wojska rosyjskie. Zarzucał kanclerzowi, że proponuje rokowania ponad głowami Ukraińców, tymczasem „Niemcy nie są pośrednikiem, lecz stoją po stronie Ukrainy” oraz „tak jak rząd mówi, że nie wolno działać w pojedynkę w sprawie dostaw broni, tak nie może działać w pojedynkę także żądając rokowań w sprawie rozejmu” (Gutschker i Schuller, 2022, 18.09.). Projekt uchwały CDU/CSU wzywał kanclerza do „przejęcia odpowiedzialności za przywództwo” i natychmiastowego wydawania zezwoleń na eksport ciężkiego uzbrojenia z zasobów przemysłu, jak i w szczególności opancerzonych wozów bojowych i więcej: dalekosiężnej artylerii z zasobów Bundeswehry, a ponadto zagwarantowania wyszkolenia przez Bundeswehrę żołnierzy ukraińskich do obsługi tego sprzętu (Drs. DB 20/3490). Ta uchwała jak i wcześniejsza przedkładane przez chadecję (Drs. DB 20/2347), debatowane w Bundestagu (w dn. 22.09. i 28.09.2022 r.), uzasadniały potrzebę dostaw względami sojuszniczymi i były ukierunkowane na wikłanie rządu i koalicji w różne sprzeczności pomiędzy faktem, że przekazywano znaczące kategorie ciężkiego uzbrojenia, lecz pomijano broń pancerną. Okazywały się skuteczne jedynie w tym sensie, że przyczyniały się do pogłębiania polaryzacji w szeregach koalicji przez wyzyskiwanie rozbieżności między Zielonymi, FDP oraz SPD (PP DB 20/54 2022, s. 5870 i nast.; PP DB 20/56 2022, s. 3175 i nast.)

W samej SPD stanowisko w sprawie dostaw uzbrojenia, mimo ogólnego poparcia dla dostaw ciężkiego uzbrojenia we wspólnej międzypartyjnej uchwale z 28.04.2022 roku (w dużej mierze pod wpływem szoku z pierwszej fazy wojny, latem i jesienią 2022 roku), pozostawało jednak niewykryształizowane. Mimo różnic pomiędzy otoczeniem kanclerza opowiadającym się ostrożnie za zwiększeniem roli Niemiec (m.in. minister obrony Chr. Lambert) a lewym skrzydłem partii z przewodniczącym frakcji R. Mützenichem na czele, optującym, względnie dopuszczającym, ogólnie rozwiązanie dyplomatyczne konfliktu przez negocjacje z Rosją, wewnątrz partii nie doszło do jakiegoś dychotomicznego podziału na tle kontynuowania dostaw ciężkiego uzbrojenia. Krytyczna pacyfistyczna orientacja, reprezentowana przez lewe skrzydło partii wyróżniała się, podczas gdy głosy zwolenników uzbrajania Ukrainy były nieliczne i odosobnione (przewodniczący komisji spraw zagranicznych Bundestagu Michael Roth, Kristian Klink). Również próby wysondowania aprobaty wśród seniorów partyjnych dla ostrożnego podejścia kanclerza w sprawie ograniczonych i dozowanych dostaw ciężkiego uzbrojenia jako elementu bardziej wpływowej, aktywnej roli Niemiec w Sojuszu, które w czerwcu podejmował współprzewodniczący partii Lars

Klingbeil nie przyniosły jednoznacznego rezultatu w postaci szerokiego poparcia (FAZ, 2022, 21.06.). L. Klingbeil i niektórzy centrowi pragmatyczni politycy SPD, jak współprzewodnicząca partii Saskia Esken, w wypowiedziach publicznych podtrzymywali dotychczasowy kurs centrum decyzyjnego, choć zdawali się nie wykluczać dostaw broni pancernej, pod warunkiem, że nastąpi to w porozumieniu z sojusznikami i nie uszczupli zasobów Bundeswehry.

Narastające pacyfistyczne nastroje znalazły swój punkt kulminacyjny w dyskusjach i sporach wewnątrzfrakcyjnych na początku września. Wyrazem narastającej dezaprobaty dla ofensywnego podejścia frakcji CDU/CSU i linii zwolenników dostaw z szeregów koalicji, a nawet coraz częstszych decyzji kanclerza i minister Lambrecht o kolejnych transzach wsparcia dla Ukrainy, był postulat podjęcia przez SPD inicjatywy dla zatrzymania wojny na Ukrainie, sformułowany przez lewe skrzydło (z Ralfem Stegnerem na czele), oraz specjalny apel z żądaniem zawarcia rozejmu przy pośrednictwie Chin (Teevs, 2022, 02.09.). Ten stosunkowo radykalny kierunek dyskusji nie znalazł jednak poparcia ze strony wpływowego prosojalnego sekretarza generalnego Kevina Kühnerta (Medick i Teevs, 2022, 08.09.). Postulowanie podjęcia inicjatywy dyplomatycznej przez Niemcy szło w parze z ostrzeżeniami przed dozbrajaniem Ukrainy (szczególnie protestowano przeciw ewentualnemu przekazaniu broni pancernej), co w przekonaniu lewicy partyjnej miałoby oznaczać przystąpienie Niemiec do wojny po stronie Ukrainy i ryzyko wojny nuklearnej.

Dla poparcia dostaw broni pancernej w SPD nie było większości, chociaż i tak partia ta, zrywając z tradycją wykluczającą eksport uzbrojenia, uczyniła duży krok naprzód od początku wojny. Nie wchodziło to w rachubę z powodów tożsamościowych i ze względu na nastroje w elektoracie, czego świadomy zdawał się sam kanclerz Scholz (Regierungserklärung, 2022).

We frakcji FDP grono krytyków kanclerza i minister Lambrecht, a zarazem rzeczników wsparcia militarnego Ukrainy, było stosunkowo aktywne. Wyróżniała się ekspertka frakcji FDP ds. polityki obronnej, przewodnicząca komisji obrony Bundestagu, Marie-Agnes Strack-Zimmermann, która od wiosny jako pierwsza parlamentarzystka w szeregach koalicji, i to wielokrotnie, w mediach krytykowała kurs kanclerza w sprawie Ukrainy, domagając się przekazywania broni pancernej, zwołania narodowej konferencji w sprawie pomocy dla Ukrainy oraz, podobnie jak CDU/CSU, wyrażała przekonanie, że *Zeitenwende* powinien dotyczyć przejmowania przywództwa przez Niemcy, a nie oczekiwania, iż partnerzy będą podejmować za nie niewygodne decyzje (PP DB 20/54 2022, s. 5876). Również ekspert frakcji ds. obronności Markus Faber krytykował osobiście kanclerza i deficyty koncepcji *Ringtausch* oraz domagał się przekazywania nowoczesnego sprzętu o wysokiej jakości bezpośrednio od przemysłu niemieckiego (podobnie sekretarz generalny Bijan Djir-Sarai, wiceprzewodniczący partii Johannes Vogel, przedstawiciel frakcji w komisji obrony Alexander Müller i młodzieżowa organizacja Junge Liberalen), podczas gdy szef partii, minister

finansów Chr. Lindner tradycyjnie wykazywał się powściągliwością i nie wypowiadał się na temat dozbrajania Ukrainy.

W koalicyjnym kręgu frakcyjnych ekspertów ds. polityki bezpieczeństwa rodziły się także trój- lub dwupartyjne inicjatywy demonstrujące w przestrzeni publicznej, poza Bundestagiem, poparcie dla dostaw ciężkiego uzbrojenia, w tym broni pancernej. Wywoływały one ostre reakcje kanclerza i SPD. Przykładowo podróż na Ukrainę (12.04.2022) trzech parlamentarzystów z FDP (Strack-Zimmermann), Zielonych (A. Hofreiter) i SPD (Michael Roth) wzbudziła wściekłość w lewym skrzydle SPD, a także wywołała złośliwy komentarz samego Scholza określającego parlamentarzystów jako „chłopaków i dziewczyny”, a ich podróż jako wyraz „turystyki wojennej” (Feldhoff, 2022, 24.04.).

Najdalej idąca ewolucja poglądów w sprawie dostaw uzbrojenia zaznaczyła się u Zielonych, którzy jeszcze w trakcie kampanii wyborczej do Bundestagu w 2021 roku odrzucali taką możliwość. Jeśli wiosną i latem z żądaniami występowali pojedynczy prominentni posłowie (zwłaszcza przewodniczący komisji ds. europejskich Anton Hofreiter, Katrin Goering-Eckhardt, Robin Wagener), przychylnie patrzący na projekty uchwał CDU/CSU w Bundestagu, to w związku z udaną kontrofensywą ukraińską we wrześniu i artykułowanymi przez USA oczekiwaniami wobec kanclerza Scholza w sprawie podjęcia samodzielnej inicjatywy dotyczącej ewentualnego przekazywania broni pancernej, podobne głosy wypływały z samego kierownictwa Zielonych. Jego przedstawiciele nie skrywali podziałów w rządzie na tym tle i wypowiadali się w mediach za wsparciem Ukrainy, przynajmniej transporterami Marder, bądź apelowali o stworzenie specjalnej koalicji państw-darczyńców czołgów Leopard 2 w gronie sojuszników w NATO (współprzewodniczący Omid Nouripour, współprzewodnicząca Ricarda Lang – Fek, 2022, 23.08.; Gathmann i in. 2022, 30.05.), a szczególnie minister spraw zagranicznych Annalena Baerbock, która posunęła się do publicznego nacisku na Scholza i Lambrecht w wywiadzie dla „Frankfurter Allgemeine Zeitung” (Leithäuser, 14.09.2022). Świadczyło to o pogłębianiu się rozdziewięków w koalicji na temat dostaw broni pancernej i dalszego dystansowania się Zielonych od SPD. Punktem kulminacyjnym wewnętrznej krytyki kursu centrum decyzyjnego stał się w połowie października 2022 roku wspólny publiczny apel 24 posłów Bundestagu z frakcji Zielonych i FDP (bez SPD), wzywający rząd federalny i partnerów z UE i NATO do zwiększenia skuteczności pomocy militarnej dla wyzwolenia okupowanych terytoriów, przy czym jednocześnie domagano się od rządu przejścia przez Niemcy kierowniczej roli dla skoordynowania działań, ponieważ są one predestynowane do tego z uwagi na swój potencjał i względy humanitarne oraz historyczne (Korbaki i Schult, 2022 19.10.).

Decyzja centrum decyzyjnego o przekazaniu Marderów i Leopardów została przyjęta pozytywnie przez polityków Zielonych i FDP, jak również SPD i CDU/CSU. Socjaldemokraci, m.in. m.in. sekretarz generalny SPD K. Kühnert podkreślali, że kanclerz

Scholz uzgodnił ją z administracją prezydenta Bidena, co miało tłumaczyć wcześniejsze odwołanie decyzji koniecznością ustalenia wspólnego stanowiska z USA.

Zakończenie

Znaczenie kontekstu sojuszniczego w zakresie dostaw uzbrojenia dla Ukrainy, a *de facto* perswazji ze strony administracji amerykańskiej i struktur sojuszniczych w NATO oraz krytyki ze strony niektórych sojuszników, np. Polski, nie można interpretować jako decydującej przyczyny dla zmiany zachowania centrum decyzyjnego w sprawie dostaw broni pancernej. Raczej pełnił on funkcję asekuracyjną dla przyjętego przez kanclerza kursu adaptacyjnego. Można to było dostrzec, kiedy latem w 2022 roku kanclerz raz uzasadniał decyzję o przekazywaniu ciężkiego uzbrojenia (broń rakiętowa i in.) w koordynacji z administracją prezydenta Bidena, a innym razem wykluczał dostarczanie broni pancernej, także powołując się na brak stosownych ustaleń z USA.

Centrum decyzyjne przyjęło intencjonalnie strategię adaptacyjną w tym sensie, że stopniowo rozszerzano dostawy, koordynując to z administracją USA i jej decyzjami o pakietach pomocy wojskowej, jak i w ramach aktywności formatu z Ramstein. Strategia ta świadczyła, że centrum decyzyjne nie było zainteresowane inicjatywą w tej sprawie na płaszczyźnie sojuszniczej i objęciem przez Niemcy roli lidera w zakresie pomocy wojskowej dla Ukrainy. Świadczyło to, że kanclerz nie miał strategicznej intencji wypracowania planu szerszego zaangażowania, odpowiadającego potencjałowi Niemiec.

Kanclerz uważał, że starał się zachować stabilne podejście wobec nacisków chadecji i wezwaniami z szeregów Zielonych i FDP. Było to uwarunkowane chęcią utrzymania pewnej spójności i integralności stanowiska, uwzględniania pacyfistycznych nastrojów i niechęci lewego skrzydła SPD wobec ogłoszonego *Zeitenwende*. Niespójność w SPD w kwestii dostaw uzbrojenia oraz jego własne, swoiste poczucie pragmatyzmu, implikujące ostrożność wobec Rosji w obawie przed eskalacją nuklearną, determinowały jego kunktatorskie stanowisko. Jednak właśnie poprzez odwoływanie się do aksjomatu transatlantyckiego, głoszącego, że Niemcy mogą działać tylko w zgodzie z zachodnimi sojusznikami, zdołał nakłonić lewe skrzydło SPD do zaakceptowania kompromisu z USA w sprawie przekazania Ukrainie broni pancernej.

Na powolnych zmianach i sukcesywnym przekazywaniu ciężkiego uzbrojenia stale ważył fakt, że kanclerz nie mógł ignorować nie tylko samej intensywnej krytyki ze strony frakcji CDU/CSU, ale także ryzyka podziałów w koalicji wskutek wyłaniającej się międzypartyjnej konstelacji na rzecz dostaw, złożonej z Zielonych, FDP i chadecji, podziwiających obawy, że kurs Scholza uwzględniający opory SPD utrudnia Ukrainie wzmocnienie wojskowe i może również skutkować osłabieniem pozycji Niemiec wśród sojuszników.

BIBLIOGRAFIA

Skróty

Drs. DB = Drucksachen Deutscher Bundestag
PP DB = Plenarprotokoll Deutscher Bundestag

Dokumenty

- Bundesregierung. (2021). Mehr Fortschritt wagen Bündnis für Freiheit, Gerechtigkeit und Nachhaltigkeit. Koalitionsvertrag 2021–2025 zwischen der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SPD), BÜNDNIS 90 / DIE GRÜNEN und den Freien Demokraten (FDP), Koalitionsvertrag 2021. Pobrano 22.09.2022 z: bundesregierung.de.
- Drucksache 20/1550, Deutscher Bundestag. (2022). 20. Wahlperiode 27.04.2022, Antrag der Fraktionen SPD, CDU/CSU, BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN und FDP „Frieden und Freiheit in Europa verteidigen – Umfassende Unterstützung für die Ukraine“.
- Drucksache 20/2347 Deutscher Bundestag. (2022). 20. Wahlperiode 21.06.2022, Entschließungsantrag der Fraktion der CDU/CSU zu der Abgabe einer Regierungserklärung durch den Bundeskanzler zum Europäischen Rat am 23. und 24. Juni 2022 in Brüssel, zum G7-Gipfel vom 26. bis 28. Juni 2022 in Elmau und zum NATO-Gipfeltreffen vom 28. bis 30. Juni 2022 in Madrid.
- Drucksache 20/3490, Deutscher Bundestag. (2022). 20. Wahlperiode 20.09.2022, Antrag der Fraktion der CDU/CSU „Frieden und Freiheit in Europa verteidigen – Ukraine jetzt entschlossen mit schweren Waffen unterstützen“.
- Kiel Institute. (2022). Ukraine Support Tracker. Pobrano 22.09.2022 i 15.06.2023 z: ifw-kiel.de.
- Plenarprotokoll 20/19. Deutscher Bundestag. (2022). 20. Wahlperiode – 19. Sitzung. Berlin, Sonntag, den 27. Februar 2022.
- Plenarprotokoll 20/24. Deutscher Bundestag. (2022). 20. Wahlperiode – 24. Sitzung. Berlin, Mittwoch, den 23. März 2022.
- Plenarprotokolle 20/31. Deutscher Bundestag. (2022). 20. Wahlperiode – 31. Sitzung. Berlin, Donnerstag, den 28. April 2022
- Plenarprotokolle 20/40. Deutscher Bundestag. (2022). 20. Wahlperiode – 40. Sitzung. Berlin, Mittwoch, den 1. Juni 2022.
- Plenarprotokoll 20/50, Deutscher Bundestag. (2022). 20. Wahlperiode – 42. Sitzung. Berlin, Mittwoch, den 7. September 2022.
- Plenarprotokoll 20/54, Deutscher Bundestag. (2022). 20. Wahlperiode – 54. Sitzung. Berlin, Donnerstag, den 22. September 2022.
- Plenarprotokoll 20/56, Deutscher Bundestag. (2022). 20. Wahlperiode – 54. Sitzung. Berlin, Donnerstag, den 28. September 2022.
- Plenarprotokoll 20/81, Deutscher Bundestag. (2022). 20. Wahlperiode – 81. Sitzung. Berlin, Mittwoch, den 25. Januar 2023.
- Regierungserklärung von Bundeskanzler Olaf Scholz zum Außerordentlichen Europäischen Rat am 30./31. Mai 2022. (2022, 19 maja). *Bulletin der Bundesregierung*, 65-1.

Opracowania i materiały filmowe

- Brössler, D., Krüger, P.-A., Szymanski, M. (2022, 8 września). Jetzt kommt das Winterpaket. *Süddeutsche Zeitung*.
- Dpa. (2022, 23 sierpnia). Flugabwehrsysteme, Raketenwerfer, Munition, Anti-Drohnen-Geräte: Scholz kündigt umfangreiche Hilfe für Ukraine an. *Handelsblatt*. Pobrano z: <https://www.handelsblatt.com/politik/international/waffenlieferungen-flugabwehrsysteme-raketenwerfer-munition-anti-drohnen-geraete-scholz-kuendigt-umfangreiche-hilfe-fuer-ukraine-an/28621294.html>
- Dpa/saw/sebe. (2022, 4 września). Ukrainischer Regierungschef Schmyhal spricht mit Scholz über Kampfpanzer. *Die Welt*. Pobrano z: <https://www.welt.de/politik/ausland/article240866233/Ukrainischer-Regierungschef-Schmyhal-spricht-mit-Scholz-ueber-Kampfpanzer.html>
- Hofmann, F. (2022, 9 września). USA und Deutschland sagen der Ukraine in Ramstein Hilfe zu. *Deutsche Welle*. Pobrano 11.06.2023 z: <https://www.dw.com/de/usa-und-deutschland-sagen-ukraine-in-ramstein-hilfen-zu/a-63063060>
- FAZ. (2022, 21 czerwca). Deutschland muss Führungsmacht sein. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
- Fek. (2022, 23 sierpnia). Goering-Eckhardt kritisiert schleppende Waffenlieferungen in die Ukraine. *Der Spiegel*. Pobrano z: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ukraine-krieg-katrin-goering-eckardt-kritisiert-schleppende-waffenlieferungen-a-2d155c63-36e2-4174-9399-3f162384528a>
- Feldhoff, M. (2022, 24 kwietnia). Strack-Zimmermann über Scholz, ZDF-heute. Strack-Zimmermann fordert indirekt Rücktritt von Scholz. *ZDFheute*. Pobrano 26.09.2022 z: <https://www.zdf.de/nachrichten/politik/ausland/einfrieren-taurus-strack-zimmermann-ukraine-krieg-russland-100.html>
- Gathmann, F., Gebauer, M., Hagen, K., et al. (2022, 30 maja). Der Milliarden-Krampf. *Der Spiegel*.
- Gathmann, F., Gebauer M., Hagen, K., Korbaki, M., Medick V., Teevs, Chr. (2022, 13 września). Debatte über die Panzerlieferungen. *Der Spiegel*.
- Geiger, K., Schwung, G. (2022, 17 września). Deutschland liefert weitere Geschütze an die Ukraine. *Die Welt*. Pobrano 11.06.2023 z: <https://www.welt.de/politik/ausland/article241106455/Waffenhilfe-Deutschland-liefert-weitere-Geschuetze-an-die-Ukraine.html>
- Geiger, K., Schwung, G., Sturm, D.F. (2022, 14 września). Die USA zweifeln immer mehr an der Verlässlichkeit von Olaf Scholz. *Die Welt*. Pobrano z: <https://www.welt.de/politik/ausland/plus241058233/Ukraine-Hilfe-USA-zweifeln-immer-mehr-an-Verlaesslichkeit-von-Olaf-Scholz.html>
- Geiger, K., Schwung G. (2023, 15 lutego). Tiefe Risse in der Panzer-Koalition – Deutschland steht plötzlich ziemlich allein. *Die Welt*. Pobrano z: <https://www.welt.de/politik/ausland/plus243769767/Panzer-Risse-in-der-Leopard-Koalition-plotzlich-steht-Deutschland-ziemlich-allein-da.html>
- Gutschker, Th., Schuller K. (2022, 18 września). Waffen für die Ukraine. *Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung*.
- Kohler, B., Lohse, E. (2022, 6 września). Interview mit Bundeskanzler Scholz. „Ich halte nichts von Cassandra-Rufen“. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/olaf-scholz-im-interview-wir-werden-genug-strom-haben-18296311.html>
- Korbaki M., Schult Chr. (2022, 19 października). Gemeinsamer Appell: Grüne und FDP fordern mehr Waffen für die Ukraine. *Der Spiegel*. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/gemeinsamer-appell-gruene-und-fdp-fordern-mehr-waffen-fuer-die-ukraine-a-88d3ad57-98e1-4a26-8f39-b9d7c0255e72>

- Leithäuser, J. (2022, 14 września). Baerbock im Interview. „Unsere Waffen helfen, Menschenleben zu retten“. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Pobrano z: <https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/annalena-baerbock-im-interview-zu-kampfpanzern-fuer-die-ukraine-18316223.html>
- Medick, V., Teevs, Chr. (2022, 8 września). Warme Worte machen die Wohnung nicht warm. Ein Interview mit K. Kühnert. *Der Spiegel*. Pobrano z: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/kevin-kuehnert-spd-generalsekretaer-ueber-rhetorik-in-der-krise-umverteilung-und-atomkraft-a-ec11cbb0-ee72-4be2-82c9-23aedab7f499>
- Sattar, M. (2022, 18 września). Biden hätte nichts gegen deutsche Panzer-Lieferungen, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
- Teevs, Chr. (2022, 2 września). Krieg in der Ukraine SPD-Abgeordnete fordern Friedensinitiative, *Der Spiegel*. Pobrano z: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/krieg-in-der-ukraine-spd-abgeordnete-fordern-friedensinitiative-a-0f46664f-69dd-4829-83bd-2d3d77485af3>